

ILIUZIJA: GYVATE PASIRODĖS VIRVAGALIS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnyje nagrinėjamas žinomas – pirmiausia indų advaita vedantos filosofinėje tradicijoje ir apskritai Indijos dvasinės įtakos srityse – iliuzijos įvaizdis: būties reiškiniai atrodo gyvi ir grėsmingi tarsi po kojomis staiga pamatyta gyvatė, bet atidžiau įsižiūrėjus – pažinus tikrovę – pasirodo, kad tai tik virvė, ant tako besivoliojantis virvagalis. Pateikus kelis būdingus indiškus pavyzdžius, toliau šis įvaizdis palyginamas su gyvate virstančia Mozės lazda (Iš 4.1–5; 7.8–12) ir su gyvate virstančiu šakaliu lietuvių papročiuose bei tautosakoje, o svarbiausia – su užkalbėjimais, kuriuose lygiai taip pat užkalbama nuo gyvatės: teigiant ją esant visai ne gyvatę, o virvę ar virvagalį. Pabrėžiama atitinkama alegorijos reikšmė skirtingose tradicijose, bet jos kilmės paaiškinti nesiimama, apsiribojant keliomis prielaidomis.

Reikšminiai žodžiai: gyvatė–virvė (pagalys), Lietuva–Indija, tautosaka.

Pagal apibrėžimą, *iliuzija* – tai „klaidingas realiai egzistuojančių objektų įsivaizdavimas, suvokimas“ ir drauge „nepagrįsta viltis, neįvykdoma svajonė“¹, arba „jutimų apgaulė, paklaida, kurią sukelia iškreiptas tikrovės suvokimas“, ir drauge „neįvykdoma svajonė, nepagrįsta viltis“². Tokia „jutimų apgaulė“ ir iš jos kylantis „klaidingas realiai egzistuojančių objektų suvokimas“ žmonių nuo seno perteikiamas įvairiais konkrečiais įvaizdžiais, vienas iš kurių – gyvatė, pasivaidenuši vietoj virvės, arba gyvate pasirodęs virvagalis.

Viena vertus, šis įvaizdis savaime labai įtaigus, nes pamatęs po kojomis gyvatę žmogus nevalingai atšoka, išsigąsta ir susijaudina – padėtis labai rimta, įtraukianti, nepaliekanti vietos jokiems atsajiemis samprotavimams. Ir kaip tik dėl to šis įvaizdis, kita vertus, labai tinka apibendrinti visam žmogaus gyvenimui, žmogaus būklei pasaulyje, kur jis kasdien nuo ryto ligi vakaro, apimtas kuo rimčiausių rūpesčių, iš paskutiniųjų sprunka nuo persekiojančių baimių ir tuo pat metu vaikosi gundančias viltis, vejasi viliojančias svajones.

Bet jeigu staiga nušvinta akys ir paaiškėja, kad jokios gyvatės nėra – tai tik virvė, gyvate pasirodęs virvagalis, – sąmonę kausčiusi įtampa atleidžia gniaužtus, žmogus atitoksta, nurimsta ir juokiasi. Ne be reikalo lotynų kalbos žodžio *illusio* pirminė reikšmė yra „išjuokimas, pajuoka“, o kilęs jis yra iš veiksmažodžio *illūdo*, *-ere* „juoktis, išjuokti, pajuokti“ ir „apgaučiant, mulkinti“, kuris savo ruožtu sudarytas iš priešdėlio *in-* ir veiksmažodžio *lūdo*, *-ere* „žaisti“, „vaidinti, vaizduoti, dėtis (kuo)“, „daryti (ką) juokais, juokauti, išdykauti“, „išjuokti, pajuokti“ ir kaip tik šitaip „mulkinti, apgaučiant, vedžioti už nosies“³.

1 TŽŽ: 208.

2 LKŽ IV: 57.

3 LoLKŽ: 392, 499.

Kai supranti, kad tai tik žaidimas, – juokies, kvatojies už pilvo susiėmęs. Bet kol prieš tave tikra gyvatė, pasirengusi gelti, – juokai menki.

Todėl suprantama, kad ir šis gyvate pasirodžiusios virvės įvaizdis svarbus pasidaro ten ir tada, kur ir kada rimčiau iškykla pats iliuzijos klausimas.

Bene ryškiausiai iškeltas jis monistinėje indų vedantos filosofijoje, vadinamoje advaita vedanta (skr. *á-dvaita* „ne-dvigubas, ne-dvejopas“⁴ ir *veda-anta* „vedų išbaiga“). Mokymas teigia pamatinį vienį, pirmąjį tapatumą tarp žmogaus dvasinio prado (Atmano) ir aukščiausiosios tikrovės (Brahmano). Pasak Audriaus Beinoriaus, „jei Atmanas tapatus tikrovei, kodėl mes nesuvokiame šio tapatumo? Kur slypi šio neišmanymo priežastis? Advaitos filosofija Brahmano ir Atmano tapatumo nesuvokimą (*avidyā*) sieja su projekcijos ar perkėlimo procesu (*adhyāsa*). Bendrais bruožais perkėlimą Šankara apibūdina kaip ‘regimąjį ko nors pateikimą sąmonei tuo pavidalu, kuris atmenamas stebėjus kitą kurį objektą’. Perkėlimu stengiamasi paaiškinti klaidos, ar tikrovės iškraipymo, atvejus. Klasikinis perkėlimo atvejis yra virvės ir gyvatės pavyzdys. *V i r v ė*, kurią mes regime savo sąmonėje, mums pasirodo esanti *g y v a t ė*, nes mes perkeliame į virvę anksčiau matytos gyvatės vaizdinį.“⁵

Žymusis vedantos mąstytojas Šankara (*Śaṅkarā*, 788–820) yra pasakęs taip: „Tamsoje

4 Remiantis lie. būdvardžiu *dvėjas* „dvigubas“, „dvejopas“ (= skr. *dvaya*), skaitvardžiu ir daiktavardžiu *dvėitas* „dvejetas“,rieveksmiu *dveitė* „dviese“ ir kt. (LKŽ II: 946–947), sanskrito būdvardžius *a-dvaya*, *á-dvaita* ir bevardės giminės daiktavardį *á-dvaitam* „nedvejumas, nedvejybė“ lietuviškai visai tiksliai galima būtų pertarti būdvardžiu *ne-dvėjas* ir daiktavardžiais vyr. g. *nė-dveitas* ar mot. g. *ne-dveitė*.

5 Beinorius 2002: 225.

ant grindų gulintį virvagalį žmogus gali palaikyti gyvatę ir krūptelėjęs iš išgąščio sprukti nuo jos. Bet netrukus kitas jam pasakys: 'Nesigąsdink, tai tik virvė, ne gyvatė!' Ir išgąstis, sukeltas įsivaizduotos gyvatės, iškart praeis, ir žmogus nebespruks. Tačiau atsiradęs ir paskui išnykęs klaidingas vaizdinys, neva virvė būtų gyvatė, nepriklauso nuo to, kas yra pati virvė. Lygiai taip pat žmogaus asmuo iš tikrųjų yra vienas su aukščiausiuoju Asmeniu, nors nevydė (*avidyā*) padaro taip, kad jie atrodo esą skirtingi.⁶

Jau Šankaros pranokėjas, jo mokytojo mokytojas Gaudapada „Traktate apie nerealiumą“ (*Gauḍapada kārīkā* II.17) yra pasakęs: „Virvė tamsoje atrodo it gyvatę ar vandens juosta, taip ir savastis [Atmanas] įsivaizduojama[s] įvairiais pavidalais.“⁷

Advaita vedantos sąvade „Nedvejo suvokimo žibintas“ (*Advaita bodha dīpikā* I.33–34) mokinys, iš mokytojo sužinojęs, kad iliuzijos esmė yra perkėlimas (superimpozicija), klausia: „Kas yra perkėlimas?“ Mokytojas atsako: „Kai kas nors, kas yra iš tikrųjų, palaikoma tuo, ko iš tikrųjų nėra, pavyzdžiui, kai virvė palaikoma gyvatę, stulpas – vagimi, mirazas – vandeniui. Netikro dalyko pasirodymas vietoj tikro ir yra perkėlimas.“ Mokinys vėl klausia: „Katraš čia yra tas netikras dalykas, kuris perkeliama ant tikrojo kaip pagrindo?“ Mokytojas kantriai paaiškina: „Nedvejas Aukščiausiasis Brahmanas, būtis-žinojimas-palaima, yra tikrovė. Kaip netikras gyvatės vardas-pavidalas perkeliama į virvę, taip į nedvejį Tikrovę perkeliama būtybių ir daiktų vaizdinys. Visatoje regimi vardai-pavidalai tad ir sudaro perkėlimą. O tai nėra tikrovė.“⁸

Panašiai XX a. pradžios žymus advaita vedantos atstovas Ramanas Maharšis (*Bhagavān Śrī Ramaṇa Maharṣi*) moko: „<...> Kol neatsisakysite minties, kad pasaulis yra tikras, tol jūsų protas nesiliaus jį sekęs. Jei regimybę priimate kaip tikrovę, jūs niekada nepažinsite pačios Tikrovės, nors yra tik Ji viena. Šią mintį perteikia gyvatės ir virvės palyginimas. Kol matote gyvatę, tol negalite matyti virvės. Nesanti gyvatė jums esti tikra, o virvė, kuri iš tiesų yra tikra, jums atrodo nesanti.“⁹ Taigi, – paaiškina vertėjai į

lietuvių kalbą Vilma K. Deksnienė ir Kazimieras Seibutis, – žmogus dvasinį kelią „gali pradėti manydamas, jog jis įdėmiai stebi gyvatę, o užbaigti atradimu, kad iš tikrųjų jis žvelgia tik į virvę“; ir išnašoje priduria: „Omenyje turima tradicinė virvės supainiojimo su gyvate metafora (*raju-sarpa-nyāya*), kuri advaita vedantoje pasitelkiama tam, kad atmetimu (*apavāda*) būtų pašalintas klaidingo suvokimo anklastas ar anklotis (*adhāsa* ar *adhāropa*), dėl kurio, užuot matę vienintelę nedvejingąją Tikrovę (Brahmaną), matome daugiariopą dvejbę ir santykinybę pasaulį. Jei kažkas eidamas patamsyje atsitiktinai užmina ant kelio besimėtančią virvę ir išsigandęs palaiko ją gyvate, tai jis 'užkloja' gyvatės formą ant kažko, kas nėra gyvatė. Tokio anklasto pašalinimas leidžia tikrovei sušvisti pačiai savaime.“¹⁰

Skirtingai vertindamos santykį tarp regimybės (iliuzijos) ir tikrovės, skirtingos mokyklos sutelkia dėmesį atitinkamai į „virvę“ arba į „gyvatę“. Pasak Audriaus Beinoriaus: „Apibūdinami aukščiausiosios tikrovės ir iliuzinio suvokimo santykį filosofinės advaita vedantos mokyklos atstovai dažnai pasitelkia palyginimą apie virvę (*brahman*) ir vietoje jos regimą gyvatę (*māyā*). Remdamiesi šiuo palyginimu galime sakyti, kad advaitos atstovai, nekreipdami dėmesio į gyvatės vaizdinį, virvę laiko sąmonės projekciją atspirtimi, kuriai suteikiamas aukščiausios ontologinės tikrovės (*brahman*) statusas. O jogačaros atstovų visai nedomina faktinis objektas, virvė – ji lieka patyrimo periferijoje; analizuojama sąmonėje iškilusio gyvatės vaizdinio prigimtis, atskleidžiant epistemologinius ir psichologinius suvokimo mechanizmus. Todėl, nors šios mokyklos nuolat tarpusavyje polemizavo, mūsų nuomone, jos darniai papildė viena kitą, taikydamos skirtingus suvokimo ir sąmonės problematikos tyrinėjimo metodus.“¹¹

Mokyklos mokyklomis, bet įvaizdis išlieka. Net ir budizme. Pats Buda „Dharmos įspaudų sutroje“ moko: „Medituokite tai, ir suprasite, jog jūsų įprastas suvokimas yra klaidingas. Žiūrėdami

6 Eliade 1977: 615, Nr. 301. Lietuviškai *nē-vydē* (ar *ne-vydē*) tiksliai atitinka sanskrito terminą (mot. g.) *ā-vidyā*, kuris čia taip ir perteikiamas (plačiau dėl to žr. Razauskas 2016: 248–252).

7 Beinorius 2002: 415.

8 ABD: 8.

9 Ramaṇa 2017: 113.

10 Ramaṇa 2017: 23. Vykęs atrodo „projekcijos, perkėlimo, už(si)klojimo (superimpozicijos)“ reikšmę vertėjų pavartotas naujadaras *āṅklastas*, pasidarytas remiantis veiksmažodžiu *klastyti(s)* „sklaidyti, blaškyti“, „skleisti“, „siaustytis, gaubstyti, valkstyti“ ir kt., plg. *ap-klastyti* „apipustyti, apžarstyti“ ir *at-(si)klastyti* „atskleisti“, „atsilapoti, atsisagstyti“, *nu-(si)klastyti* „nusiklostyti“, *pa-klastyti* „apklostyti“, *su-klastyti* „suklostyti“ ir kt. Mat jis savaime mena iliuziją sukeliančią *klastą* „apgaulę“, plg. *klastyti* reikšmę „klastas daryti, apgauldinti“, *klastoti* ir kt. (LKŽ V: 970–972).

11 Beinorius 2002: 327.

Gyvatės-žaislai. Gervėčių kraštas, Petrikų k. 2011 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

į daiktus akimis, nematote taip aiškiai ir tiksliai, kaip juos suprastdami protu. Akys gali supainioti virvę su gyvate, tačiau nušvitęs protas pasako jums, jog tai virvė, ir tada gyvatės vaizdas savaime išnyksta.¹²

Vadžrajanos budizmo srovei priskiriamas Arjadevos eiliuotame kūrinyje „Šamones nuskaidrėjimas“ užtinkame posmą: „Mintis, palaičius virvę gyvate, atpuola, / kai pamatom virvę. / Į vaizdinį gyvatės panašus juk / ir gimimas šis, neturintis savos esybės.“¹³

Alegorija, šiek tiek įvairuodama, pasitaiko ir už Indijos ribų. Antai kinų budizme pasakojama poringė apie šaulį, kuris su lanku ant peties pasilenkė virš vandens atsigerti ir vandenyje staiga išvydo gyvatę, kuri, kaip jam pasirodė, geriant kartu su vandeniu įsmuko jam į burną. Šaulys sunkiai apsirgo ir kreipėsi į visokius daktarus, bet niekas jam negalėjo padėti. Jau būdamas visai prie mirties jis kartą sutiko keleivį, kuris apsiėmė jį išgydyti, tik liepė nuvesti prie to paties vandens telkinio, iš kurio ta gyvatė jam į burną įsmukusi. Keleivis liepė šauliui užsidėti tą patį lanką ant peties ir taip pat pasilenkti virš vandens kaip anąsyk, ir kai tik ligonis taip padarė, jis vėl išvydo gyvatę, taikančią įsmukti jam į burną, ir išsigandęs atšoko. Bet sutiktasis keleivis liepė jam nurimti ir „įsižiūrėti į gyvatę atidžiau. Šaulys susiėmė ir pamatė, kad tai visai ne gyvatė, o ant peties

kabančio jo paties lanko šešėlis. Šaulys suprato, kad gyvatė, kurią jis manėsi prarijęs, tebuvo jo lanko šešėlis. Tada jis atgavo ūpą ir po kurio laiko visai pasveiko.¹⁴ Kadangi lanko templė yra ne kas kita kaip virvė, tai čia iš esmės turime to paties tradicinio iliuzijos įvaizdžio atmainą.

Tačiau lanką šiaip jau sudaro ne viena templė, bet ir strypas, ant kurio ji įtempta. Esmiškai lankas – tai ant lazdos įtempta virvė. Pasirodo, kad ir pati lazda kartais palyginama su gyvate, prilyginama gyvatei, taigi panašioje iliuzijos alegorijoje atstoja virvę.

Kaip tik šitokiu iliuzijos pavyzdžiu Mozė buvo pamokytas įtikinti žmones regėjęs Jahvę (Iš 4.1–5)¹⁵: „Mozė atsakė: O jeigu jie netikės manim ir neklausys manęs, bet sakys: ‘Tau nepasirodė Viešpats?’ Viešpats jam tarė: ‘Ką čia laikai rankoje?’ Tas atsakė: ‘Lazda.’ Jis tarė: ‘Mesk ją žemėn!’ Jis numetė ją žemėn. Ji pavirto į gyvatę, ir Mozė bėgo nuo jos. Viešpats tarė Mozei: ‘Ištiesk ranką ir nutverk ją už uodegos!’ Jis ištiesė ranką ir nutvėrė ją. Ji virto lazda jo rankoje. [‘Tai daryk,] kad jie tikėtų, jog tau pasirodė Viešpats...’“ Taigi pats Dievas pamoko gyvatės pavidalo išsigandusį ir nuo jo atšokusį Mozę nebijoti, bet „nutverti jį už uodegos“, ir iškart vėl pasidaro aišku, kad tai tik lazda. Vadinas, Mozė pats turi suvokti, kad kuria iliuziją, tačiau kitus įtikinti, kad tai esanti tikrovė.

12 Hahn 2003 III: 93.

13 MTBA I: 134.

14 THH: 86–87, Nr. 93.

15 Cituojama Algirdo Jurėno versta Biblija (ŠvR 2000: 60, 64).

Toliau dar (Iš 7.8–12): „Viešpats sakė Mozei ir Aharonui: Jei Faraonas reikalautų iš jūsų, tardamas: ‘Padarykite sau stebuklą’, tai sakyk Aharonui: ‘Imk savo lazdą ir ją numesk ties Faraonu!’ Tada ji pavirs gyvate. Mozė ir Aharonas atėjo pas Faraoną ir padarė taip, kaip Viešpats buvo įsakęs. Aharonui numetus savo lazdą ties Faraonu ir jo tarnais, ji pavirto gyvate. Bet ir Faraonas pasišaukdino išminčių ir burtininkų; jie irgi, Egipto žyniai, savo kerais tą pat padarė. Jų kiekvienas numetė savo lazdą, ir jos pavirto gyvatėmis, tačiau Aharono lazda prarijo jų lazdas.“

Čia jau atvirai pripažįstama, jog tai kerai (indas pasakytų *māyā*). Jų tikslas – įtikinti priešininką, kad lazda iš tikrųjų yra gyvatė, ir įtikinti taip, kad taviškė lazda jam atrodytų labiau gyvatė nei jo paties; kitaip tariant, sukelti stipresnę, galingesnę iliuziją, kad ji „prarytų“ priešininko sukeltą iliuziją, vadinasi, kad taviškės iliuzijos jis nebesugebėtų atpažinti ir taip nukenksminti.

Pats iliuzijos vaizdinys tas pats, skiriasi tikslas: nebe atpažinti iliuziją ten, kur manei buvus tikrove, bet sukelti iliuziją, ir tokią, kad kitam ji atrodytų esanti tikrovė, kad jis patikėtų ją esant tikrovę.

Pirmuoju atveju, kai iliuziją siekiama atpažinti ir taip iš jos išsivaduoti, turime religinį, dvasinį santykį su tikrove, iš esmės – patį dvasingumo branduolį. Antruoju atveju, atvirkščiai, kai iliuzija paverčiama arba virsta tikrove, turime maginį santykį, magiją.

Tokio maginio santykio pavyzdžių esama ir tautosakoje. Radvilė Racėnaitė yra atkreipusi dėmesį į pasakos apie iš anksto nulemtą likimą (ATU 934) variantą, kuriame „karaliui išpranašaujama, kad jo sūnų nukirs gyvatė. Vaikui apsaugoti iškasami *giliausi sklepai, išmūrijami akmenimis ir išstinkuojami marmuru, kad nė skruzdė neįlįstų*, tačiau berniukas [pats] nupiešia gyvatę, kuri atgyja ir jam įgelia. Šios pasakos latvių variante vaikiną, kaip ir buvo išpranašauta, nukerta gyvatė, atsiradusi iš apdegusio šakalo. Panašus kūrinys užfiksuotas ir Didžiojoje Britanijoje, Jorkšyre. Čia bokšte uždarytam vaikinui gyvatė įnešama šakalių ryšulyje. Paralelių galima rasti ir lietuvių tikėjimuose. Antai buvo manoma, kad per Blovieščių (kovo 25 d.), laikomą gyvačių diena, negalima eiti į mišką ir iš ten namo neštis jokio pagaliao, *bo gali [taip būc, kad jei] parneši kokį šakalį ar kų, tai [jis] gali apsisversc gyvatė*¹⁶.

Pranė Stukėnaitė-Decinienė (būsimoji Dundulienė) 1940 m. šiuos tikėjimus ir atitinkamus papročius aprašė taip: „Lydos apskrityje, o

taip pat kitur negalima esą tą dieną atnešti į pirkia jokio pagaliao, malkų, nes vasarą ar pavasarį namuose apsigyvensianti gyvatė, kurios sodiečiai nepaprastai bijo ir bjaurisi. Tą paprotį užlaiko žmonės iki šiai dienai nepaprastai stropiai. Moterys vakare prieš Blovieščias prisineša į pirkia malkų ir prikrauna į krosnis.“¹⁷

Papročiai gajūs ir žinomi iki šiol. Štai kaip 1998 m.¹⁸ apie juos papasakojo Pavarėnio (Varėnos r.) gyventoja Marytė Saulėnaitė (g. 1927):

Blovieščius – kovo dvidešimt penkta diena. Dar sakėm – Zviestavonė. Nešventė, tik sakė, kad neseka iš miško nieko nešc – gyvatį parvesi. Ir mumi taikės. Buvo višta kvarkšlė, tai motulė jų inmetė prieminės duobėn, kad prait kvarkščimas. Girdzim, višta kvarksi kap pjaunama. Užsidegėm balanų – kad žilvicinė gyvatė jai apsimatojus apė kojų. Motulė inlipo ir tų gyvatį užbambino. Matai, žmogus nešės iš miško verbų par Zviestavones ir man paliko kelias šakelas. Toj diena buvo prieš Verbų sekmadienį. Mes pripažinom, kad žilvicinė gyvatė nog to acirado.

Pats apibūdinimas *žilvitinė*, beje, gyvatę saivaimė susieja su žilvičio šaka.

Kita pavarėniškė, Marytė Saulėnaitė-Korkutienė (g. 1923), pasakojo:

Tai nelabai kokia šventė, cik savo neraikia nieko nešc namo iš lauko, o dar labiau iš miško. Sako, tu ne daiktų, nu, ty šakelį, žolalį... parneši, o gyvatį. Parnešei ir kur numetėi ar pasdėjai, tai ton vieton vasarų rasi gyvatį. Sako, paukščiai net lizdo nekrauna per Zviestavones, kad neparnešt gyvatės. Mano brolis tai netikėjo. Sako, aš specialiai du kartus parnešiau po šakų iš miško ir inmetiau duobėn, kur būna iškastos bulbėm pilc. Inmetiau ir vis ajau žūrėc, ar neparvediau gyvatės. Sako, nei karto neradau jokios gyvatės. O Tarasevičienė Bronia insitikinus, kad per Zviestavones parvedzi gyvatį. Ji bajino [pasakojo], kad varės karvį ir paraginimu [i] nuslaužė rykštaitį. Sako, karves parvariau, o rykštaitį ty kur šonan numetiau, o vasarų ton vieton radau gyvatį.

Dar kita pavarėniškė, Antosė Tarasevičiūtė (g. 1922):

Raikia jokio daikto iš miško nenešc – raundas gyvatė. Vienas žmogus nuslaužė specialiai šakelį ir inmetė duobėn. Nuvejo vasarų pažiūrėc, ogi žiūro – gyvatė ton vieton, kur šakelį pametėjo... Apsisaugoc nog gyvatės gali sukalbėjus „Aniolas Dziewo“, prie jų sukryžavoci pagaliukai.

17 Stukėnaitė-Decinienė 1940: 298.

18 Visi trys pavyzdžiai iš Marcinkevičienė 1998: 95–96.

16 Racėnaitė 2011: 91.

Pavasaris – toks metas, kai viskas atgyja, visa, kas ką tik dar buvo negyva, staiga pasirodo gyva, net buvęs sausas stagaras išsprogsta pumpurais. Pavasarį kaip niekada ryškus gyvybės stebuklas, gyvybės m a g i j a, tad ir negyvam šakaliui pavirsti *gyva gyvate* dabar kaip niekad laikas. O norint nuo gyvatės apsiginti, suprantama, reikia griebtis r e l i g i n i ū priemonių – maldų ir kryžiaus ženklų.

Jurgio Elisono XX a. pradžioje Upytėje užrašytas tikėjimas nurodo būdą net šiaudelius (vietoj šakalių) paversti gyvatėmis: *Jei padaryti iš gyvatės išnarų žvakę ir primėtyti šiaudelių, tai, uždegtus tą žvakę, viskas atrodo gyvatėmis*¹⁹.

Maginį virsmą matome ir rusų pasakoje „Verlioka“, tik gyvate čia pavirsta ne šakalys, o vėlgi – virvė, virvagalis. Vienaakis žmogėdra Verlioka suvalgė senelio pačią ir du anūkėlius, tad viską praradęs senelis ir pats išsiruošė pas jį. Pakeliui jis sutiko gaigalą (antiną), kuris pasiprašė drauge, o paskui ant kelio rado virvagalį, kuris balsu pasisveikino ir taip pat pasiprašė paimamas drauge:

«возьми и меня на подмогу!» Дед подумал: «Может, пригодится связать Верлюку!» – и отвечал: «Полезай, когда знаешь дорогу». Веревоочка и поползла за ними, словно змея.²⁰

„paimk ir mane drauge!“ Senis pagalvojo: „Gal pravers Verliokai surišti!“ – ir atsiliepė: „Šliaužk, kad žinai kelią.“ V i r v e l ė ir nušliaužė paskui juodu tarsi g y v a t ė.“

Magijai atstovauja ir vienas iš tradicinių *monų*, kokius *monininkai* Lietuvoje pramogai rodydavo žmonėms. Juos nagrinėjusios Jūratės Šlekonytės žodžiais, monininkas „rodo g y v a t ė, o ten – pantis“²¹. *Pantis* pagal apibrėžimą yra „trumpa stora v i r v ė kam supančioti, surišti (ppr. gyvulių kojoms)“²², taigi – virvagalis.

Vadinasi, lietuvių iliuzionistai *monininkai* rėmėsi tuo pačiu iliuzijos įvaizdžiu kaip indų vedantos išminčiai, tik naudojo jį ne religiniais, dvasiniais tikslais, tai yra ne siekdami jo pavyzdžiu atskleisti pasaulio iliuziją, bet maginiais – iliuziją sukelti, virvę juokais paverčiant gyvate. Kaip Mozė ir Egipto žyniai (regis, visai nejuokais) darė su savo lazdomis.

Nors pagalvojus, atvirai sukelta maža iliuzija, virvagalį juokais paverčiant gyvate, gali būti pasitelkiama ir būtent dvasiniais tikslais – kaip

pamokomas pavyzdys, siekiant priminti didžiąją iliuziją. O tokiu atveju bent kai kurie iš lietuvių *monininkų* su savo *monais* visai primintų indų vedantos mokytojus, tuo pačiu – gyvate pasirodžiusio virvagalio – pavyzdžiu mokančius visą šį pasaulį atpažinti tesant iliuziją, *māyā*.

Juolab kad ir pats lietuvių kalbos žodis *monas* „burtai, kerai, magija“, „apgaulė“, „akių dūmimas, fokusas“ ir pan.²³, tiesiogiai ar netiesiogiai, kilme veikiausiai yra susijęs su sen. indų *māyā*. Šiaip jau lie. *mōnas* laikomas slavizmu, skoliniu iš gudų *ман* arba *манá* „apgaulė, melas“²⁴ (dar plg. *надман*, *аб-ман* „apgaulė“). Pats slavų prokalbės žodis **manъ* arba **mana* kildinamas iš nunykusio veiksmožodžio **mati* „moti“ (jo vietą užėmė priesagos plėtinys **majati* „mojuoti“), kuris savo ruožtu remiasi ide. šaknimi **mā-* „moti, mojuoti, vogčia duoti ženklą (ranka, linktelint, mirktelint ir pan.), suvilioti, apdumti akis, apgauti ir pan.“²⁵ Tačiau kai kurie kalbininkai lie. žodį *mōnas* (paprastai daugiskaita *mōnai*) laiko anaipol ne skoliniu, bet giminišku slaviškajam savu žodžiu²⁶, padarytu tiesiog iš veiksmožodžio *mōti* (tiksliai atitinkančio nunykusį slavų **mati*) „daryti judesį ranka ar kuo kitu, duodant ženklą, kviečiant prisiartinti, atsisveikinant“, „duoti ženklą mirksint, merkiant akį“, „kuo nors daryti mostą, mostelėti“²⁷ (plg. su ta pačia priesaga *-na-* sudarytus neabejotinai savus žodžius *kluo-nas* iš *klo-ti*, *šal-na* iš *šal-ti* ir kt.²⁸). Ne visi skoliniu laiko ir latvių *mānīt* „apgaučiant“²⁹, plg. la. *māt* „moti, mojuoti, duoti ženklą (galva, akimis)“ ir *ap-māt* „apžavėti“, *ap-māts* „apdujęs, apžavėtas“. Lietuvoje monai (vaidenimasis, rody-masis, apžavai) irgi susiję su mojimimu, štai sakmėje: *Vieną kartą jaunimas susirinkęs ėjo į kapines. Priėję prie kapinių vartų, jie pamatė bestovinėčią moteriškę, kuri kažin ką pasakė, rankom s u m o j o ir pranyko. Tai buvo mirtis*³⁰. Ir ginantis nuo *monų*: *Reikia p a m o s u o t, kad vaiduoklis dingtų*³¹. Taigi nėra nei formalių, nei semantinių kliūčių daiktavardį *mōnas* kildinti tiesiog iš veiksmožodžio *mōti* ir laikyti savu, lietuvišku žodžiu. Tačiau kad ir kaip, tiesiogiai ar per slavus, vis tiek jis galiausiai remiasi minėta ide. šaknimi **mā-* „moti ir t. t.“ O kaip tik

19 Elisonas 1931: 129.

20 АФНПС II: 429, Nr. 301.

21 Šlekonytė 2016: 44.

22 LKŽ IX: 343.

23 LKŽ VIII: 345.

24 LKŽ VIII: 345; Skardžius 1998: 192; FrLEW: 464.

25 ЭССЯ XVII: 195–196, 201–203, žr. 123–126, 132–134; tai pat ФсЭСРЯ II: 569; ЧрИЭС I: 508; PkiEW: 693 ir kt.

26 Žr. FrLEW: 466; ЭССЯ XVII: 196.

27 LKŽ VIII: 365.

28 Žr. Skardžius 1996: 217–219.

29 FrLEW: 466; KrlEV I: 567; ФсЭСРЯ II: 569.

30 Racėnaitė 2011: 149.

31 UKS: 26, Nr. 45.

šiai šakniai daugelis kalbininkų priskiria sen. indų daiktavardį *māyā*³², kurio reikšmę kaip niekas kitas tiksliai nusako tas pats žodis „monai“.

Žinomas Lietuvoje ir atvirkštinis, dvasinius tikslus atitinkantis santykis su iliuzija, kai ne virvė paverčiama ar virsta gyvate, bet gyvatę stengiamasi atpažinti tesant virvę ir taip nukenkšminti. Pavyzdžiui, balsu tariant atitinkamus eufemizmus. Pasak Pranės Dundulienės, Lietuvoje, „eidami į mišką, žmonės neminėdavo g y v a t ė s arba minėdami vadindavo ją p a n t i m i, v i r v e, ilgąja, margąja, gražiąja, kregždyte, paukštyte, gražiąja paukštele ir pan.“³³

Pasak Birutės Jasiūnaitės ir Mariaus Smetonos, vienas „eufemistinių gyvatės pavadinimų pagal išvaizdą pogrupis – tai žodžiai, susiję su šio nuodingo šliužo panašumu į kokį nors daiktą. Tokie ‘daiktiškieji’ eufemizmai pavartojami ir šnekamojoje kalboje, ir folkloro tekstuose. Šaltiniuose užfiksuoti penki tokios motyvacijos atvejai: *lazdinė* (Dieveniškės, Šalčininkų r.), *pántinė* (Debeikiai, Anykščių r.; Kamajai, Rokiškio r.), *verpstinė* (Tverėčius, Ignalinos r.), *pántis* (Naujamiestis, Panevėžio r.; Labanoras, Švenčionių r.), *pántis be mazgo* (Vabalninkas, Biržų r.). Tokių gyvatės substitutų užrašyta įvairiose Rytų Lietuvos vietose – apie Debeikius, Kamajus, Labanorą, Tverėčių, Dieveniškės, Vabalninką, Naujamiestį.“³⁴ Kaip matyti, šie eufemizmai iš esmės remiasi lazdos (šakalio) ir pančio (virvagalio) vaizdiniais.

Na, lietuviams apskritai būdinga gyvatę palyginti su virve. Štai viena saktė prasideda: *Iš Milkūnų nuėjo žmogus miškan rugsėjo aštuntą ir dairos, kad g y v a t ė s keliu vyniojasi kaip v i r v ė ...*³⁵ Taip pat unguirį: *Nemune unguiriu buvo kai v i r v i ū storiausių*³⁶. Bet to tikrai negana minėtiems eufemizmams pagrįsti.

Kai toks eufemizmas pasitelkiamas užkalbant nuo gyvatės įgėlimo, tai jau šis tas daugiau nei tik kalbos figūra. Užkalbėjimas – rimtas dalykas, juo siekiama perdėm praktiško, gyvybiškai svarbaus tikslo. Ir kaip tik šiuo tikslu Vabalninke XX a. pradžioje buvo patariama: *Pamatęs miške gyvatę sakyk: „P a n t i s be mazgo!“ Ir g y v a t ė p r a p u l s*³⁷. Taigi, gyvatę pavadinus pančiu – virvagaliu, ją tikimasi išnyksiant. Galime

numanyti: ji turi liautis buvusi gyvate ir (at)virsti į virvagalį.

Nors užkalbėjimo tikslas labai žemiškas, praktiškas, jis remiasi tuo pačiu tikėjimu ir netgi tuo pačiu jį išreiškiančiu įvaizdžiu, esmiškai tuo pačiu dvasiniu mokymu, apie kurį teoriškai kalba vedanta: atpažinus gyvatės vietoje virvę, gyvatės, kaip iliuzijos, nebelieka.

Kitas, Nau(ja)miestyje užrašytas užkalbėjimas irgi pasitelkia tą patį gyvatės ir virvės (pančio) santykį, nors kiek kitaip: *Jei pamatęs gyvatę pasakysi „P a n t i s!“ , tai ji s t o v ė s, o jei pasakysi „G y v a t ė!“ – p a b ė g s*³⁸. Bet esmė lieka ta pati: atpažinus gyvatės vietoje virvę, ši, kaip negyvas daiktas, liaujasi judėjusi, o kol ji tebėra gyvatė, ji, žinoma, gali pabėgti.

Panašus latvių užkalbėjimas: *Ja teic „Striķi, pinekli, pagaidi manis“, tad tā vairs nebēgot* „Jei sakai ‘V i r v e, p a n t i, palauk manęs’, tai ji n e b e b ė g a“³⁹.

Dėmesio vertos metafizinių užuominų turinčios latvių etiologinės saktės, kuriose g y v a t ė sakoma apskritai atsiradus iš v i r v ė s:

*Vienreiz [gājuši] pa ceļam Dievs un velns. Iedami viņi atraduši striķi. Tad viņi paņēmuši striķīšam viens aiz viena gala, otrs aiz otra un sākuši vilkties. Velkoties viņiem striķītis pārtrūcis, un viens gals palicis Dievam, bet otrs velnam. Tad Dievs savu striķīša [galu] sviedis atpakaļ ūdenī, un tā radušās zivis. Bet velns savu striķīša galu sviedis uz priekšu krūmos un tā radušās čūskas.*⁴⁰

Vieną kartą [ėjo] keliu Dievas ir velnias. Eidami jie rado virvę. Tada jie paėmė virvę vienas už vieno galo, kitas už kito ir ėmė traukti. Traukiama virvė trūko, ir vienas galas liko Dievui, o kitas velniui. Tada Dievas savąjį virvės [galą] sviedė atgal į vandenį, ir iš jo radosi žuvis. O velnias savąjį v i r v ė s galą sviedė į krūmus, ir iš jo radosi g y v a t ė s.

*Reiz Dievs un Velns gājuši gar upes malu pastaiģāties. Tur viņi atraduši vecu zirga pinekli, ko Dievs paņēmis un gribējis iemest upē, bet Velns arī piesteidzies, saķēris pinekli aiz otra gala un pārrāvis uz pusēm. Dievs tomēr savu pinekļa pusi iemetis upē, kurš palicis par zuti. Bet Velns savu pusi nometis uz sausumu, un no šā izcēlušies čūska. Par to vēl tagad mēdz teikt, ka zutis ar čūsku esot tuvu rada.*⁴¹

32 EIEC: 154; FrLEW: 466; PkIEW: 693; ФcЭCРЯ II: 569, 587; ЭCСЯ XVII: 133; žr. MrhKEWA II: 625 ir kt., nors pačioje indų tradicijoje jis aiškinamas kitaip.

33 Dundulienė 1996: 105.

34 Jasiūnaitė, Smetona 2013: 325–326.

35 VILD: 265.

36 LKŽ XVII: 452.

37 Elisonas 1931: 108; VtLU: 553, Nr. 1350.

38 Elisonas 1931: 108; VtLU: 553, Nr. 1351.

39 StrBV: 227; VtLU: 553, Nr. 1351.

40 TPD, 76, Nr. 97; žr. Kursīte 1996, 363.

41 AnIT, 407; žr. Šmits 1926, 123.

Kartą Dievas ir Velnias išėjo palei upę pasi-vaikščioti. Ten jie atrado seną arklio pantį, kurį Dievas paėmė ir norėjo mesti upėn, bet Velnias prišoko, griebė pantį už kito galo ir nutraukė per pusę. Dievas savąjį p a n č i o galą vis dėlto įmetė upėn, ir tasai pavirto u n g u r i u. O Velnias savąjį galą numetė ant sausumos, ir iš jo atsirado g y v a t ė. Dėl to dar ir dabar sakoma, kad ungurys su gyvate esą artimi giminės.

Pažymėtina, kad etiologinių sakmių tikslai anaipol nėra tiesioginiai praktiniai kaip eufemizmų ar užkalbėjimų – tai veikia savotiška mitinė teorija, vaizdiniais išsakyta metafizika, arba „figūratyviai užkoduota filosofija“, kaip mitologiją yra pavadinęs Algirdas Julius Greimas⁴². Pritaikius nagrinėjamą *virvės-tikrovės* ir *gyvatės-iliuzijos* alegoriją, šiose sakmėse galima išgirsti figūratyvine mitologijos kalba teigiant, kad pasaulį, jo reiškinius ir daiktus Dievas su Velniu sukūrė kaip iliuziją iš tikrovės: Dievas sukūrė nekenksmingą, netgi naudingą iliuzijos pusę (mūsų kraštuose žuvys, unguriai žmogui nekelia grėsmės ir yra valgomi), o Velnias – kenksmingą. Čia, beje, ir užuomina į gėrio ir blogio kilmę. Betgi abiem atvejais iliuzija radosi iš tos pačios vienos visa apimančios pirmapradės tikrovės, kol mūsų vertinimai dar nebuvo jos „perplėšę“ perpus.

Sąsajos tarp filosofinės, metafizinės indų vedantos ir lietuvių bei latvių liaudies tautosakos akivaizdžios, tad norisi jas kažkaip paaiškinti. Galima tarti, kad arba 1) pirminė yra archajinė tautosaka, lietuvių ir latvių paveldėta iš indoeuropiečių bendrystės laikų, o vedantos išminčiai šią gyvatės–virvės alegoriją perėmė iš atitinkamų indų tautosakos vaizdinių ir tik išryškino, išplėtojo, suteikė jiems metafizinę prasmę; arba 2) pirminė yra metafizika, o lietuvių bei latvių tautosakos motyvai yra kitados mūsų kraštuose gyvavusio vietinio žynių dvasinio mokymo, prilygstančio indų vedantai, palikimas.

Abi galimybės nėščios reikšmingomis išvadamis. Pirmoji rodytų mažiausiai penkis tūkstantmečius siekiantį mūsų tautosakos amžių ir jos metafizines potencijas. Antroji verstų manyti mūsų kraštuose kitados gyvavus išplėtotą dvasinę tradiciją, savo mokymais nenusileidžiančią indiškajai ir drauge su ja, matyt, paveldėtą iš bendrystės laikų.

Žinoma, paveikslas gali būti ir daug sudėtingesnis, ypač atsižvelgiant į minėtą biblinį motyvą (tiesa, su lazda vietoj virvės). Nepaprastai vertinigi, gal net lemiami šiuo klausimu būtų kitų, ypač

tolimų tradicijų pavyzdžiai, kuriems išaiškinti ir pasitelkti prireiktų milžiniško triūso.

Šiaip ar taip, panašu, kad šios (ir kai kurios kitos panašaus pobūdžio) sąsajos gali pareikalauti paaukoti mūsų įprastą tautosakos sampratą, įprastą požiūrį į tautosaką kaip senojo kaimo „liaudies kūrybą“, geriausiu atveju turinčią (kažkokią) estetinę vertę. Gali pasirodyti, jog šitoks požiūris į tautosaką tėra iliuzija – į mūsų savimonę įsigėlusį pozityvizmo gyvatė, pridengusi liūdną tikrovę – tarsi virve supančiotas mūsų sielų rankas ir kojas. Bet pančius išvydus, juos jau galima palengva išpančioti...

Pabaigai – dar vienas iliuzijos pavyzdys, kalbinis. Jis remiasi vadinamąja homonimija, kai du skirtingi žodžiai skamba visiškai vienodai ir todėl sudaro įspūdį, jog tai tas pats vienas žodis. Betgi panagrinėjus abiejų kilmę ir sąsajas, iliuzija netrunka išsisklaidyti. Pateksimas homonimijos pavyzdys mums įdomus tuo, kad jame ši tapatumo iliuzija atsiranda kaip tik tarp žodžių, įvardijančių nagrinėjamus vaizdinius. Tai gudų kalbos žodžiai *вуж* „virvė, pantis“ ir *вуж* „žaltys“, visiškai sutampantys tiek tarimu, tiek rašyba, nors yra skirtingos kilmės: pirmasis (drauge su ru. dial. *ужуце* „virvė“, le. *wiqzadło* „pantis, virvė“ ir kt.) remiasi slavų veiksmažodžiu **vęzati* „rišti“ ir galiausiai ide. šaknimi **angh-* „(su)veržti, (su)rišti“, o antrasis (drauge su ru. *уж*, le. *wąz* ir kt.) – slavų daiktavardžiu **Qžb* „žaltys“ ir galiausiai ide. **ang^h(h)i-* „angis, gyvatė“⁴³.

Taigi net kalboje virvė yra linkusi pasirodyti gyvate. O visokie tokie prasmingi sutapimai kartais tikrai verčia vogčia truputį suabejoti mūsų įprastu objektyviu pasauliu. Užtat skatina jį atidžiau stebėti: o ką, jeigu tą gyvatę vis dėlto nutvėrus už uodegos?

LITERATŪRA:

- ABD = *Advaita Bodha Deepika: Lamp of Non-Dual Knowledge*. Tiruvannamalai: Sri Ramanasramam, 1979.
 ATU = *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004 (nurodoma tipo numeris).
 Beinorius 2002 = Audrius Beinorius. *Sąmonė klasikinėje Indijos filosofijoje: Lyginamoji studija*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002.
 Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.

43 Журавлев 2005: 839; žr. PkIEW: 42–45; Boryś 2005: 688, 683; ЧрИЭС I: 174–175; II: 285; ФсЭСРЯ I: 374; IV: 150–151 ir kt.

42 Greimas 2005: 702.

- Dundulienė 1996 = Pranė Dundulienė. *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*. Vilnius: Mintis, 1996.
- EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Elisonas 1931 = Jurgis Elisonas. Mūsų krašto ropļai (*reptilia*) lietuvių folkloro šviesoje. // *Mūsų tautosaka*, III. Kaunas, 1931.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965 (puslapių numeravimas ištinis).
- Greimas 2005 = Algirdas Julius Greimas. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- Hahn 2003 III = Thich Nhat Hahn. *Senasis baltųjų debesų kelias: Budos pėdsakai*, III. Kaunas: Mijalba, 2003.
- Jasiūnaitė, Smetona 2013 = Birutė Jasiūnaitė, Marius Smetona. Eufemistiniai gyvatės pavadinimai. // *Baltistica*, XLVIII (2). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
- KrLEV I–II = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots, 1992.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- MrhKEWA I–III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1976.
- MTBA I = *Mažoji Tibeto budizmo antologija*, I: *Milarepa, Končog-Tenpadronmė, Arjadeva*. Iš Tibeto kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: Gaivata, 1998.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Ramaņa 2017 = Bhagavān Śrī Ramaņa Maharši. *Pažinti Save*. Iš anglų kalbos vertė Vilma K. Deksnienė ir Kazimieras Seibutis. Vilnius: Soham, 2017.
- Racėnaitė 2011 = Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Skardžius 1996 = Pranas Skardžius. *Rinkiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Skardžius 1998 = Pranas Skardžius. *Rinkiniai raštai*, IV: *Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- StrBV = Kārlis Straubergs. *Latviešu būramie vārdi*, I–II. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939–1941 (puslapių numeravimas ištinis).
- Stukėnaitė–Decikienė 1940 = Pranė Stukėnaitė–Decikienė. Kai kurie pavasario papročiai Vilniaus krašte. Iš: *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1940, Nr. 3 (26–27).
- Šlekonytė 2016 = Jūratė Šlekonytė. Linksmoji magija tradicinėje lietuvių kultūroje: pokštaujantis burtininkas. Iš: *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 6.
- ŠvR 2000 = *Šventasis Raštas, arba Biblija*. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas: World Wide Printing, 2000.
- THH = *Thus Have I Heard: Buddhist Parables and Stories*. New York etc.: Sutra Translation Committee, 1999.
- TŽŽ = *Tarptautinių žodžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius A. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
- UKS = *Utenos krašto sakmės*. Parengė Leonora Buičienė, konsultavo Bronislava Kerbelytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 1999.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- АФНРС II = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, П. Москва, 1958.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт–Петербург: Азбука, 1996.
- ЧрИЭС I–II = Павел Яковлевич Черных. *Историко–этимологический словарь современного русского языка*, I–II. Москва: Русский язык, 1999.
- ЭССЯ XVII = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, XVII. Москва: Наука, 1990.

ILLUSION: A SERPENT MISTAKEN FOR A ROPE

Dainius RAZAUSKAS

The motif of a snake mistaken for a rope, as an allegory of illusion, is the subject of the article. This allegory is best known from the Indian *Advaita Vedānta*. Compare, for example, ‘The Lamp of Non-Dual Knowledge’ (*Advaita bodha dīpikā* I.33–34): ‘Disciple: What is Superimposition? Master: To mistake something which is, for something which is not – like a rope for a snake [...]. D.: What is here the unreal superimposition on the real thing, the substratum? M.: The non-dual Being-Knowledge-Bliss or the Supreme Brahman is the Reality. Just as the false name and form of snake is superimposed on a rope, so also on the non-dual Reality there is superimposed the category of sentient beings and insentient beings. Thus the names and forms which appear as the universe, make up the superimposition. This is the unreal phenomenon. D.: In the Reality which is non-dual, who is there to bring about this superimposition? M.: It is *Māyā*.’

It happens that nearly the same motif occurs in Lithuanian folklore, only not in metaphysical but in quite earthly circumstances corresponding to the folk tradition. As, for instance, in the following suggestion against the bite of a snake: *Pamatęs miške gyvatę sakyk: ‘Pantis be mazgo!’ Ir gyvatė prapuls* [‘When you see a snake in wood, say: ‘A knot-less hobble!’ And the snake will disappear’]. A number of Lithuanian, Latvian and other examples reminiscent of the same motif are also presented in the article.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: liaudies.kultura@lnkc.lt

Gauta 2018-03-12, įteikta spaudai 2018-06-18